

Angelica Stan

Cătălina Ioniță

MORFOLOGIE URBANĂ

Editura Universitară “Ion Mincu”

București

2014

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

STAN, ANGELICA

Morfologie urbană: curs / Angelica Stan, Cătălina Ioniță –
București: Editura Universitară “Ion Mincu”, 2014

Bibliogr.

ISBN 978-606-638-084-3

I. Ioniță, Cătălina

CUPRINS

PREFAȚĂ 5

CAPITOLUL I | Delimitări. Noțiuni introductive 9

- I.1. Domeniul de studiu al morfologiei urbane 9
- I.2. Formă și macro-formă urbană 15
- I.3. Perioade morfologice 19
- I.4. Morfo-tipologia urbană 22
- I.3. Tipologie și tipar morfologic 25
- I.4. APLICAȚIE: Perioade morfologice în evoluția Bucureștiului: 33

CAPITOLUL II | Lecția trecutului: principalele abordări morfologice 47

- II.1. Școala italiană (4 pași) 48
- II.2. Școala franceză 58
- II.3. Școala britanică 62
- II.4. Contribuția olandeză 64

CAPITOLUL III | Sistemul morfologic urban 67

- III.1. Contextul teritorial și condiționarile sistemului morfologic urban 68
 - III.1.1. Teritoriul 69
 - III.1.2. Spațiul 72
 - III.1.3. Locul 74
- III.2. Rolul limitei în diferențierea morfologică 77
 - III.2.1. Tipuri de limită în spațiul urban 79
- III.3. Elemente morfologice primare în spațiul urban 84
 - III.3.1. Punctul (A) 85
 - III.3.2. Linia (B) 87
 - III.3.3. Suprafața (C) 89

CAPITOLUL IV | Componentele sistemului morfologic urban 93

- IV.1. Sub-sistemul parcelar 93
 - IV.1.1. Parcela. Caracteristicile generale ale parcelarului 94
 - IV.1.2. Parcelarul la nivel de insulă urbană 100
 - IV.1.3. Dinamica sistemului parcelar 103
 - IV.1.4. Parcelarul și parcelarea 111
 - IV.1.5. APLICATIE: Principii de organizare internă pentru o parcelare (lotizare) 113
 - IV.1.6. Parcelarul în mediul rural 117

IV.2. Sub-sistemul construit	121
IV.2.1. Altimetria	121
IV.2.1. Densitatea de construire	124
IV.2.3. Compoziția internă	126
IV.2.4. Criterii de analiză a sistemului construit	127
IV.2.4. Așezarea clădirii pe parcelă	130
IV.3. Sub- sistemul viar	133
IV.3.1. Criterii de analiză morfologică a sub-sistemului viar -trame stradale	136
IV.3.3. Morfologia străzii	144
IV.3.4. Morfologia frontului stradal	150
IV.4. Sub-sistemul spațiului liber /plantat	158
IV.5. APLICAȚIE: Elemente morfologice constitutive ansamblului urban de locuințe colective	162

CAPITOLUL V | Țesutul urban 171

V.1. Alcătuirea morfologică a țesutului urban	173
V.2. Proprietăți generale ale țesuturilor urbane	175
V.3. Tipologii ale țesutului urban	177
V.4. Factori ce intervin în modelarea țesuturilor urbane	181
V.5. Modalități de intervenție asupra țesuturilor urbane	183

CAPITOLUL VI. Elemente metodologice de studiu în morfologia urbană 189

VI.1. Lectura morfologică	189
VI.2. Operatori morfologici	193
VI.3. Metode calitative și cantitative de analiză morfologică urbană	195
VI.4. Metoda analizei fractale a tiparelor urbane	197
VI.4.1. Dimensiunea fractală	201
VI.4.2. Analiza fractală a tiparelor urbane	203

CAPITOLUL VII. Morfologie, spațiu public și peisaj urban 205

VII.1. Spațiul public: definire și aspecte morfologice	206
VII.2. Funcțiile spațiului public urban	208
VII.3. Spațiu public tradițional și actual	211
VII.4. Repere ale spațiului public în comunism / societăți totalitare	213

În loc de concluzie: morfologie urbană, peisaj și dezvoltarea creativă a orașelor 215

Bibliografie 221

PREFAȚĂ

Această lucrare prezintă într-o formă sintetică principalele elementele analitice ale abordării morfologice a spațiului urban, tratând deopotrivă particularitățile formei urbane la nivel de țesut (textură, text) "încărcat" cu semnificație, cât și factorii ce stau la baza formării și transformării ei, a operatorilor și agenților urbani ce contribuie la procesul ei de formare în timp. Conținutul cărții este astfel structurat încât să servească atât studenților în arhitectură și urbanism în vederea aplicării cunostințelor de morfologie urbană în studii și analize specifice, cât și profesioniștilor care urmăresc actualizarea și întregirea câmpului de cunoaștere în acest domeniu.

Lucrarea își propune să releve complexitatea morfologică a spațiului urban printr-o abordare sistemică, pornind de la elementele simple și ajungând la cele complexe de structurare spațială, dând astfel posibilitatea de a distinge și interpreta creativ coerența internă a unui țesut urban. Prin identificarea, explicarea și exemplificarea elementelor specifice analizei morfo-tipologice, atât la nivelul formei urbane în ansamblu, cât și la nivelul componentelor sale de detaliu, se ajunge la conturarea *rolului analizei morfologice în calificarea orașului ca habitat uman, a peisajului urban ca imagine semnificantă a formei urbane și a contextului obiectului de arhitectură*, cel căruia un arhitect trebuie întotdeauna să-i răspundă (și nu cu indiferență, ci cu o anumită atitudine). În acest sens, lucrarea vine să sprijine acest demers al formării caracterului profesional al arhitectului și urbanistului, adică al unei suite de emoții, sensibilități, atitudini, opinii care mai târziu devin gesturi edificatorii.

Lucrarea conturează totodată și o cale către o înțelegere instrumentală și metodologică a spațiului urban, punând accent pe câteva relații de substanță ale *diversității morfo-tipologice*: (a) relația dintre aceasta și *regulamentul de urbanism* (venind în sprijinul unor regulamente flexibile și totodată fidele valorilor urbane), (b) relația dintre diversitatea morfo-tipologică și posibilitățile de *design urban* (ca răspuns creativ la regulamentul de urbanism, dar și la cerințele de racord morfologic în cadrul țesutului urban) și (c) relația dintre diversitatea morfo-tipologică și *creativitatea peisajului urban* (ca reprezentare globală a viabilității formei urbane în receptarea ei de către comunitate).

Abordarea morfo-tipologică a orașului ajută la înțelegerea caracterului evolutiv al formei urbane, implicând *(re)discutarea raportului între tradiție și inovație*, în baza continuității unor modele spațiale care și-au dovedit calitatea și viabilitatea în timp. Mai mult decât o metodă, morfologia urbană este considerată aici un *mediu de comentare a urbanității*, în sensul dat de Françoise Choay, de „ajustare reciprocă a unei forme de țesut urban și a unei forme de convivialitate”¹. Pe lângă elementele morfologice extrase din “lecția trecutului”, prezentate într-un mod actualizat și documentat, lucrarea cuprinde și elemente noi, utile pentru înțelegerea spațiului urban contemporan în general și a spațiului urban românesc, în particular. Este discutat cu atenție rolul limitei în definirea morfologică a spațiului urban, conectivitatea și reziliența țesuturilor urbane, spațiul public din perspectivă morfologică, o atenție deosebită fiind acordată parcelarului considerat aici element matriceal în dinamica țesutului urban. Sunt dezvoltate aplicații legate de periodizarea morfologică a Bucureștiului, de principiile care stau la baza unei parcelari urbane, de morfologia

¹Choay, Françoise (2011), *Pentru o antropologie a spațiului*, Revista Urbanismul, București, trad. K.Kovacz

locuinței colective (ca element spațial particular și critic în orașele postbelice).

Lucrarea are un caracter didactic asumat, iar conținutul ei s-a structurat într-un interval lung de timp, fiind prelungirea cursului al cărei titular a fost vreme de cca. 15 ani, d-na prof.dr.arh. Angela Filipeanu.

Prima parte, alcătuită din capitolele 1 și 2 face introducerea în problematica domeniului de studiu, pornind de la noțiunile fundamentale legate de înțelegerea morfologică a urbanului ca fenomen, a macro-formei urbane ca răspuns la o serie de factori și condiții modelatoare ale mediului urban și la definirea tipului și a tiparului morfologic ca elemente de bază în metoda analizei morfo-tipologice. Totodată, în această parte introductivă, sunt prezentate reperele devenirii acestei discipline într-un periplu istoric ce parcurge cele mai importante 3 școli clasice de morfologie din lume - școala franceză, școala italiană și școala britanică, adăugând și experiența contemporană oferită de școala olandeză.

Partea a doua - capitolele 3 și 4- este compusă din subiectul central al lucrării - metoda analizei morfo-tipologice aplicată țesutului urban, abordat multi-sistemic și prezentat prin des-compunere în sub-sisteme componente și re-compunere la nivelul întregului – adică a țesutului urban.

Într-o suită de secțiuni sunt prezentate metodic elementele componente ale țesutului urban și sunt exemplificate modalitățile de analiză a fiecărei componente – de la cele infra-ordonatoare (stradă, casă, parcelă, etc), la cele supra-ordonatoare (insulă urbană, ansamblu, lotizare, etc). Cele patru sub-sisteme morfologice componente ale sistemului formei urbane și relevante în structura țesutului urban (sistemul construit, sistemul parcellar, sistemul viar, sistemul plantat/spatiu liber) sunt prezentate atât distinct, în baza trăsăturilor lor

care le individualizează în cadrul întregului, dar și împreună, punctând asupra interdependențelor dintre elementele lor.

Partea a treia a lucrării – capitolele 6 și 7 tratează instrumentele metodologice de studiu specifice morfologiei urbane și totodată intervine cu prezentarea și comentarea unor metode mai puțin convenționale prin utilizarea fractalilor în cadrul analizelor morfologice și a celor de dinamică a formei urbane. Totodată, cu titlu de aplicație sintetică, sunt prezentate succint câteva considerente critice asupra spațiului public din perspectivă morfologică, punctând din nou asupra transformărilor pe care acesta le suferă în cadrul orașului actual (cu un racord inevitabil la spațiul public în timpul regimului comunist).

Acest capitol dedicat spațiului public pregătește în fapt secțiunea finală a cărții, concludivă și corolară, care nuanțează și lărgeste domeniul morfologiei urbane, întregindu-l cu explicarea relației de condiționare reciprocă dintre peisajul urban și forma urbană privită în dinamica ei, ca premisă pentru înțelegerea dezvoltării creative a orașelor. Această abordare de factură subiectivă se adaugă în mod necesar privirii strict obiective specifică analizei morfologice și pornește de la posibilitatea de a „citi” dincolo de „morfemele” orașului și de sistemul care îl definește, acordând atenție substratului formei semnificante, în percepție directă. Creativitatea pe care metoda analizei morfologice o aduce în discuție se bazează pe folosirea informației „genetice” concentrată în tiparele formei urbane, devenind astfel factor stimulator în dezvoltarea urbană.

Cu aceste considerații finale, intenția studiului este de a oferi nu doar un instrument „tehnic”, de utilizare documentată a metodei morfologice în aplicații de analiză urbană, ci de a invita la o meditație deschisă asupra posibilității de aduce mai departe acest domeniu de cercetare.

CAPITOLUL I | Delimitări. Noțiuni introductive

I.1.Domeniul de studiu al morfologiei urbane

Orașul este structura care face posibilă relația societății cu locul său contextual, iar tipul, ca element de design, face posibilă articulația formală a acestei relații.

(Rossi, Gregotti, 1979)

Puterea unui proiect bun stă în noi și în abilitatea noastră de a percepe lumea cu emoție și rațiune deopotrivă. [...] Experiența noastră arhitecturală începe cu mult înainte de a învăța cuvântul, iar rădăcinile înțelegerii arhitecturale stau tocmai în această experiență: camera proprie, casa, strada, satul, orașul, peisajul propriu perceput – pe toate le experimentăm inconștient, de timpuriu.

(trad.n. din Peter Zumthor, *Teaching architecture, learning architecture*, 1996, în 2006, *Thinking Architecture*, p. 57)

Cultura – termen care derivă etimologic din latină: colere = “a cultiva”, “a îngriji” dar care, în sensul larg, este înțeles ca *acele aspecte care rezultă din relații inter-umane și relații ale oamenilor cu mediul lor propriu*, se referă la manifestările colective ale civilizației și se constituie într-un context etic și moral (sistem cultural, economic, politic, judiciar, etc.) în care operează arhitectul și urbanistul. Cultura se referă și direct la civilizația “construită”, la mediul antropic cu toate aspectele sale și, în consecință, se manifestă prin valorile după care oamenii își construiesc viața și care generează formele care încadrează această viață (cadru urban, tiparele specifice unei culturi).

Așadar, orașul, ca manifestare colectivă a aspectelor culturii, este un loc (locus/loci) al comunității, revelator al culturii umane aflate în continuă schimbare, revelator al memoriei culturale, etc. Elementele de cadru urban și de viață urbană au stat și stau la baza fenomenelor asociate în general cu ideea de cultură, atât în ceea ce privește forma, cât și conținutul (ex. polisul grecesc²).

Orașul domină civilizația contemporană, iar creșterea mediului urban pune în evidență multiple forme urbane (pe lângă multitudinea de relații care se pot stabili între acestea și nivelele social, politic, economic, etc). Ca formă de așezare și organizare a vieții, orașul este format din *elemente de cadru fix* (cadrul urban – construit: clădiri, străzi, parcele) și elemente dinamice/mobile (viața urbană: activități, relații). Înțelegerea orașului implică înțelegerea celor două categorii de componente și a modului lor de formare și relaționare, colaborare, corelare, etc. Analiza morfologică surprinde cunoașterea orașului prin studierea părților sale componente în raport cu întregul, fără a face abstracție de încărcătura socială a formei urbane în perpetua transformare.

Domeniul de studiu al morfologiei urbane este unul derivat din diferite domenii ale științelor, pentru care morfologia reprezintă o ramură de cercetare distinctă. În biologie, spre exemplu, morfologia este o “ramură care se ocupă de forma și structura animalelor și plantelor; studiază forme, relații, metamorfoze și dezvoltarea filogenetică a

² Polisul grecesc conținea ca forme arhitecturale (manifestări morfologice ale civitasului): agora, templul, bouleuterionul, templul, stadionul – locuri create (construcții) și utilizate (prin diferite practici) ca locuri de manifestare a identității colective. Aceste locuri s-au dezvoltat în tipologii arhitecturale care se întâlnesc astăzi chiar și în orașul global.

formelor dincolo de funcții”³. În lingvistică, morfologia se ocupă de sistemul, structura și logica formării cuvintelor. În geografie, geomorfologia se ocupă cu studiul sistematic al reliefului terestru.

La sfârșitul secolului al XIX-lea s-a conturat câmpul de cunoaștere pe care astăzi îl numim *morfologie urbană* cu aportul geografilor de filieră germană. După Whitehand⁴, părintele morfologiei urbane poate fi considerat geograful Otto Schlüter⁵ care încă din 1899 a prezentat orașul ca parte dintr-un mediu mai mare (*Landschaft*), idee care s-a aflat la baza conceptului de peisaj urban (*Stadtlandschaft*), concept definitoriu pentru prima parte a secolului al XX-lea. În acest sens, morfologia urbană se referă la identificarea, caracterizarea și explicarea peisajelor urbane.

În prezent, în ansamblul disciplinelor care se ocupă de studiul evoluției urbanului (istorie, geografie urbană, sociologie, antropologie, peisagistică), morfologia urbană se decupează ca domeniu distinct prin faptul că ia în discuție *forma urbană ca o totalitate inteligibilă, purtătoare de semnificație, ale cărei transformări petrecute de-a lungul timpului trebuie înțelese, pentru a-i putea prefigura viitorul*.

Carlo Aymonino, în "El significado de las ciudades", definește morfologia ca studiul care descrie și clasifică "cauzele care contribuie

3 Cf. Webster's seventh new collegiate dictionary; bazat pe Webster's third new international dictionary Springfield : Merriam, 1976

4 Jeremy W. R. Whitehand, Urban Morphology Research Group, School of Geography, Earth and Environmental Sciences, University of Birmingham.

5 Otto Schlüter a publicat două lucrări în 1899: un fel de manifest despre geografia așezărilor umane în general și a peisajelor urbane în special ("Bemerkungen zur Siedlungsgeographie", Geographische Zeitschrift, 5, 65-84) și una despre planurile orașelor ("Über den Grundriss der Städte", Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, 34, 446- 62.)

la formarea și la modificarea structurii fizice a orașului”.⁶ Așadar, morfologia urbană nu se limitează doar la studiul formelor urbane *per se*, ci și la procesele, sistemele și agenții urbani care au contribuit la modelarea formelor urbane în timp. (Larkham, 1998; ADUAR, 2000).

Având în vedere că domeniul de referință pentru termenul „urban” s-a extins, domeniile în care morfologia urbană este utilizată s-au diversificat, de la descrierea (analiza) mediului urban și conservarea țesutului urban, la mobilitate și la probleme legate de mediu.

Morfologia urbană este studiul analitic al orașului ca habitat uman prin prisma formelor urbane și a proceselor ce stau la baza formării și transformării lor, a sistemelor și a agenților urbani ce au contribuit la procesul de constituire în timp.

Generic, rolul morfologiei urbane în ansamblul cercetărilor legate de oraș provine din necesitatea înțelegerii *raporturilor dintre modul de construire și factorii care au influențat producerea mării diversități de forme urbane*. Morfologia urbană ne face să privim fenomenul urban la adevărata sa dimensiune, cea extrem de „umană”, întemeiată pe nevoia de diferențiere și de adaptare.

Morfologia urbană se suprapune parțial studiului peisajului urban, întrucât a vorbi despre un oraș este adesea sinonim cu evocarea peisajului său (Allain 2004). Astfel, peisajul urban, înțeles ca proces în care sunt implicați factori obiectivi și subiectivi, antrenați în activități care produc transformări ale spațiului construit, este dependent, în actuala sa abordare, de analiza morfologică. Departe de a mai fi înțeles ca decor sau ca simplă sumă de spații plantate necesare

⁶ María Jesús Fuente, “Diccionario de historia urbana y urbanismo: el lenguaje de la ciudad en el tiempo”, *Boletín Oficial Del Estado*, 1999.

unei vieți mai sănătoase, *peisajul urban sintetizează morfologic devenirea unui oraș, exprimând, prin ambianțele pe care le oferă, prin atractivitatea intrinsecă pe care o posedă, prin attributele de potențial pe care le generează continuu, esența urbanității și a umanității.*

Morfologia urbană ajută la înțelegerea peisajului urban ca structură activă, profund culturală. *Fără morfologie, planificatorul urban este ca un chirurg care ignoră anatomia și medicina generală, încercând a opera...*” (Allain 2004: 7).

Dimensiunea morfologică este importantă pentru explicarea structurii formelor și a felului în care acestea se transformă. În acest sens, deoarece studiază componente formale și relațiile dintre acestea în legătură cu procesele de formare/transformare și evoluție în timp într-un context specific, în arhitectură și urbanism abordarea morfologică a fost studiată și utilizată la scară mare ca reacție împotriva mișcării moderne.

Prin complexitatea pe care o relevă, prin natura componentelor și relațiilor dintre acestea, forma urbană este asimilată unui sistem: sistemul morfologic, ca subsistem al sistemului urban în integralitatea lui, (alături de alte subsisteme, precum subsistemul economic, politic, cultural, social, etc.). Sistemul urban se exprimă prin intermediul unei structuri socio-spațiale complexe- structura urbană. La rândul lui, sistemul morfologic are ca suport țesutul urban. Forma urbană este însă mai mult decât țesut: este un conținut și o semnificație, posedă un limbaj propriu, un cod de exprimare și este „împregnat de culturalitate” (Choay, 2011).

Abordarea morfologică pune accent pe specific (specificitatea concretă) în detrimentul genericului și globalului.

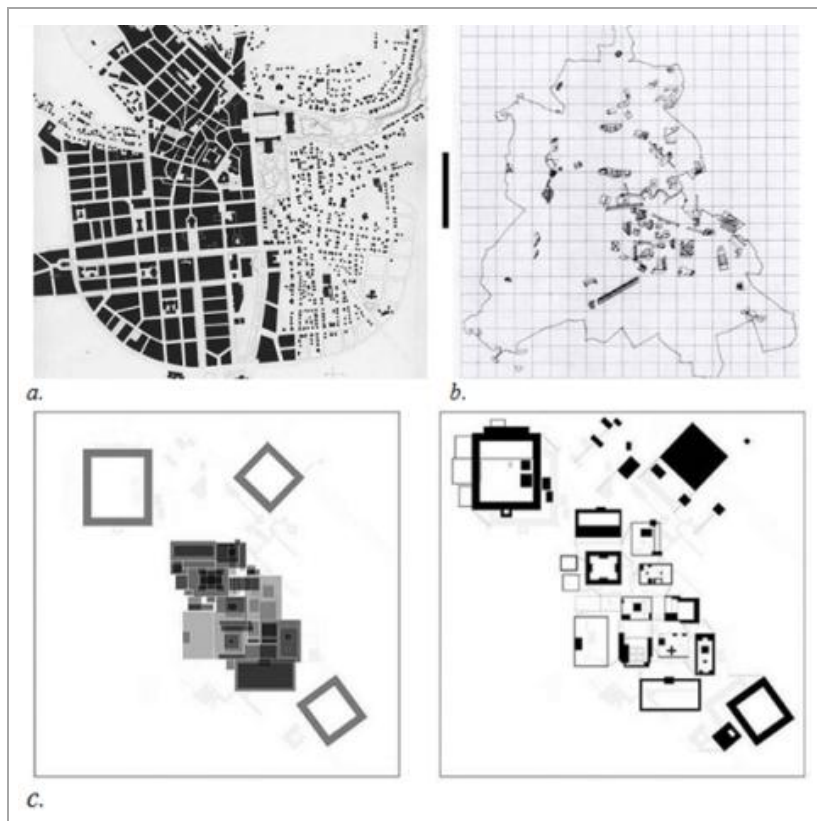

Figura 1. ARCHIPELAGOS: Ungers vs. Rowe, o examinare a tehnicilor de analiză a spațiului urban la O.M. Ungers și Colin Rowe și felul în care acestea constituie bază conceptuală pentru proiectare. Proiect Cornell University 2011. (a) Colin Rowe: Wesbaden figure/ground drawing. (b) O.M. Ungers: Green Arhipelago. Berlin. (c) diagrame de analiză morfo-tipologică: ambivalența rectangulară și diferențierea figurii (întregul ideal) sursa: <http://archinect.com/features/article/58887387/archipelagos-ungers-vs-rowe>

I.2. Formă și macro-formă urbană

People came together in cities in order to live. They remain together in order to live a good life (Aristotel)

Forma urbană este tratată ca ansamblu de componenete constitutive ale orașului care se influențează reciproc, capată sens prin interacțiunea acestora, dând sens totodată, ansamblului din care acestea fac parte. Pornind de la caracterul dialectic al formei urbane (Sandu, 2007) reflectând evoluția fenomenului urban, s-a ajuns la concluzia ca orașul însuși este un act de sinteză al forme urbane. Forma urbană reflectă atât procesele materiale, cât și pe cele spirituale ale omului în relație cu spațiul și modul de viață. Calitatea vieții urbane este o consecință a/se relaționează strâns cu calitatea formei urbane. Forma urbană este așadar *un sistem expresiv original și autonom*, diferit de alte sisteme de expresie a umanității (precum arta, mitologia, limbajul, etc). Prin diversitatea și coerența ei dobândite în timp, prin puterea de cristalizare a eforturilor umanității de a conferi logică activităților desfășurate, forma urbană participă la constituirea și continuitatea *identității urbane*.

Forma urbană nu trebuie înțeleasă înafara determinantelor sale de ordin relațional. Ea „trăiește” grație conexiunilor pe care le generează sau facilitează în spațiul fizic și social. Forma urbană este concepută de unii autori ca un *continuu relațional*, alcătuit dintr-un ansamblu de elemente primare, “locurile”, inter-relaționate între ele prin componente spațiale esențiale- “distanțele” (...), fizice sau funcționale (Florescu, 2006).

O formă urbană nu are valoare înafara rolului ei în planul vieții sociale, de aceea ea are o funcție *antropologică* (Choay, 2011), explicând și exprimând în modul cel mai fidel, fenomenul social. Nici o formă urbană nu trebuie detașată de încărcătura socială care a generat-o și de aceea, protecția excesivă și comercială a formelor urbane vechi, patrimoniale, conduce adesea la *muzeificare*, adică la suprimarea proceselor care au făcut posibilă existența, evoluția și personalitatea ei.

Forma urbană în ansamblul ei este un și element *iconic* al orașului - ”ea este mereu percepută *global, indirect și subiectiv* de către locuitorii sau/și utilizatorii ei” (Allain 2004: 5).

Macro-forma urbană este o noțiune de dată mai recentă și provine din discursul francez asupra dezvoltării urbane, influențat de fenomenul globalizării. Ea este asociată adesea cu noțiunea de *câmp urban* - ca suprafață activă/ dinamică, redusă la două dimensiuni, asupra căreia se exercită influențe și mișcări de natură să îi direcționeze dezvoltarea. Teorii socio-politice și economice de factură liberală, analizând mai multe orașe de diferite facturi și mărimi, prin prisma unui *optim al utilizării* teritoriului-resursă, ajung la concluzia că o lege generală care guvernează câmpul urban (și deci macroforma urbană) este cea a *centricității* (Allain 2004: 5). Competiția pentru utilizarea optimă a resursei funciare urbane (nu doar a solului, ci și a întregii echipări urbane de care beneficiază acesta) este considerată factorul – cheie în dezvoltarea orașelor, acest lucru răsfrângându-se implicit asupra macro-formei urbane.

Alte teorii și metode de cercetare, precum teoria fractalilor, se ocupă de studiul dinamicilor și morfogenezei câmpului urban și a aspectelor de continuitate - discontinuitate ale macro-formei urbane prin prisma proceselor care o crează și o modelează.

Privind orașele prin prisma macro-formei urbane cristalizate de-a lungul timpului, observăm importanța deosebită pe care o au *limitele*⁷ în definirea acestora - atât la nivel de ansamblu (poziția nucleului urban central față de apă, spre exemplu, sau față de o declivitate accentuată), cât și la nivel de detaliu.

Figura 2. Macro-forma urbană în cele două ipostaze-cea orizontală, a câmpului urban și cea verticală- a siluetei emblematice. | sursa: autorii

Relația dintre macro-forma urbană și tiparul dezvoltării urbane în teritoriu este una directă. De câteva decenii se dezbate subiectul *formei urbane sustenabile* sau durabile și se consideră, în cvasi-unanimitate, că orașul compact (sau orașul care își respectă limitele istoric afirmate) este tipul de oraș care produce o formă urbană capabilă să asigure persistența valorilor și calitatea vieții urbane (Burton et al, 2003).

Totodată, macro-forma urbană, “elevată” din poziția orizontală în cea verticală, poate fi înțeleasă ca *secțiune semnificativă*, sau ca siluetă emblematică a orașului, purtătoare a imaginii lui.

⁷Rolul pe care îl are limita în cadrul procesului de diferențiere morfologică este detaliat într-un capitol ulterior.

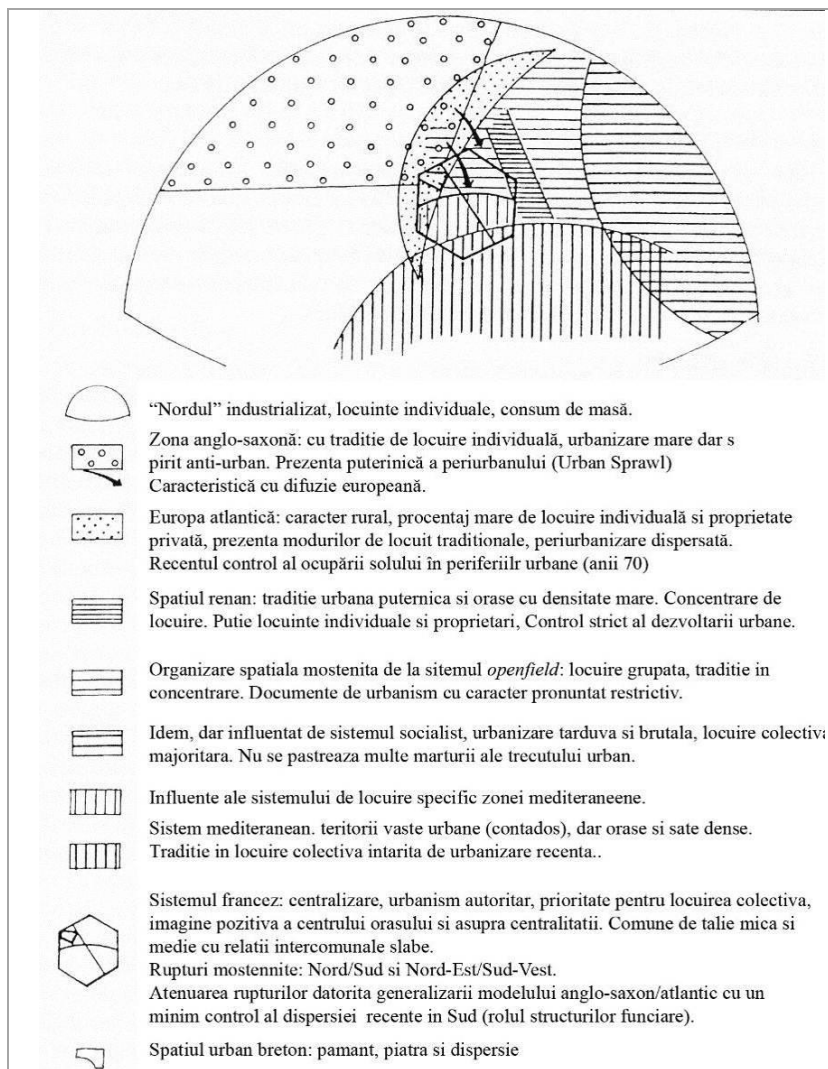

Figura 3. Arii culturale, tipuri de locuire și forme urbane: “intersecția” franceză | sursa: Allain, 2004/2012, p.38

I.3. Perioade morfologice

Privind macro-forma urbană în mod evolutiv și dialectic, corelând-o totodată cu evoluția istorică a orașelor, putem distinge, pentru fiecare caz în parte, existența unor „marcaje” ale schimbărilor la nivelul structurii urbane, antrenând diferențieri multiple. Acestea sunt datorate acțiunii unor factori endogeni sau exogeni, cu valoare de **declanșatori** ai schimbărilor în plan morfologic, făcând parte dintr-un mai amplu complex de cauzalități care cuprinde:

procesele socio-economice - demografia, structura claselor sociale, inegalitățile, dar și competiția dintre clase și grupuri sociale (generând repartiții și densități diferențiate în cadrul teritoriului urban), etc.;

contextul cultural și ideologic (modele culturale influente, mentalități, permisivitatea la schimbare, statutul arhitectului și urbanistului în societate, nivelul de educație, etc.);

inovatia tehnologică - corelată cu ciclurile economice majore (înflorire/ criză/ declin); multe din inovațiile mediului urban au avut un impact imediat și de amploare, cum spre exemplu, *ascensorul* (responsabil de nașterea orașului vertical), *calea ferată* și mai ales *gara urbană* (generatoarea unui centru periferic, concurent cu cel tradițional, topologic central), sau *automobilul* (factor primordial în expansiunea periferică și apariția unor macro-forme urbane total diferite de cele precedente, în cadrul fenomenului de *urban sprawl*);

politicile publice și administrația locală – se constituie într-un factor de particularizare morfologică întrucât, de la o societate la alta, de-a lungul istoriei, au existat multiple diferențe privind modul de administrare și relațiile dintre actorii locali. Accesibilitatea crescută la nivel planetar și globalizarea specifică perioadei actuale tind să șteargă aceste diferențe de gestiune și să impună sisteme noi, promovate ca

„bune practici” și metode general acceptate (politicile de creditare imobiliară, politicile de stat privind subvenționarea construcției de locuințe, politicile privind transporturile publice, etc.).

Alături de acești factori declanșatori ai schimbării morfologice, există și o serie de factori **inhibitori** care condiționează și adesea frânează tendințele de schimbare și care, în acest fel, asigură și persistența unor tipare spațiale valoroase; astfel, putem aminti categoria *factorilor geoclimatici* (topografia, hidrografia, expunerea la fenomenele extreme, etc.), *factorii culturali și patrimoniali* (obiceiuri, tradiții, protecția monumentelor); *factorii economici* (atunci când resursele necesare schimbării se dovedesc a fi insuficiente); *factorii sociali* (prin implicarea oamenilor și comunităților în procesul de planificare, sau prin lipsa de resurse a grupurilor defavorizate de a participa la operațiuni urbanistice, etc.).

Perioadele morfologice sunt „faze ale istoriei culturale și sociale care crează forme materiale distincte” (M.R. Conzen, 1981), precum de exemplu țesuturile urbane victoriene, țesutul haussmannian, sau suburbiile americane. Perioadele morfologice sunt expresia influenței pe care ciclurile creșterii urbane o au asupra macro-formei urbane. Putem distinge fluctuații seculare, lungi (15-30ani- cele mai pertinente pentru analiza morfo-tipologică urbană) sau scurte (5-10 ani). Criteriul cel mai important pentru a pune în evidență aceste fluctuații este cel al analizei activității în domeniul construcțiilor (Allain 2004), care trece prin etape de înflorire (număr mare de construcții noi), etape de stagnare sau de regres.

Figura 4 Paris, Rue Réaumur- două perioade morfologice distincte: perioada medievală, înainte de intervențiile higieniste coordonate de baronul Haussmann și perioada modernă, după acestea. Sursa: <http://www.skyscrapercity.com/>

De exemplu, în Paris, intervalul 1830-1840 reprezintă o perioadă morfologică determinată de intervențiile baronului Georges-Eugène Haussmann (Prefect) – perioadă de ”haussmann-izare” a orașului (Allain 2004:33) – caracterizată de o remaniere radicală a țesutului urban din zona centrală a orașului prin introducerea unei rețele viare bazată pe bulevarde și șosele (împreună cu sistemele de alimentare cu apă, de canalizare și de iluminat public) clar definite spațial, care restructurează țesutul urban și care permite amplasarea de echipamente și spații publice apărute ca necesitate a epocii (gări, spitale, piețe, parcuri și grădini, etc).

I.4. Morfo-tipologia urbană

Domeniul de proveniență a morfo-tipologiei ca metodă de cercetare este arheologia. Cel care a pus bazele științifice ale acestei metode a fost savantul danez Oscar Montelius, care, în anul 1889, în lucrarea „Epoca bronzului în Europa de Nord”, elaborează o schemă evolutivă a succesiunii cronologice a diferitor unelte ale muncii omenești („Die Typologische Methode” – 1903), concluzionând că aceste artefacte parcurg o dezvoltare *de la formele primitive la forme complexe și că formele (morfologiile) uneltelor sunt subordonate funcționalității și întrebuințării lor, fiecare obiect constituind o verigă în cadrul unui lanț reprezentat de o serie tipologică* (s.n.).

Seriile tipologice urmăresc etapele succesive ale transformării morfologiei unui obiect. Locul ocupat de fiecare obiect în cadrul seriei indică o linie (tendință) ascendentă sau descendentă. Prin metoda de analiză morfo-tipologică, descoperirile arheologice sunt asociate diverselor tipuri de obiecte, stabilindu-se locul piesei în cadrul seriei (loturilor) tipologice.

În mod similar, seriile alcătuite din componente ale țesutului urban-străzi, construcții, parcele- pot fi analizate de la nivelul primar al formării lor în timp, până la nivelul actual. Spre exemplu, analizând evoluția parcellarului, putem constata că la originea unei parcele de o formă în prezent neregulată, se afla întotdeauna o formă cvasi-pătrată (Machedon, 2006).

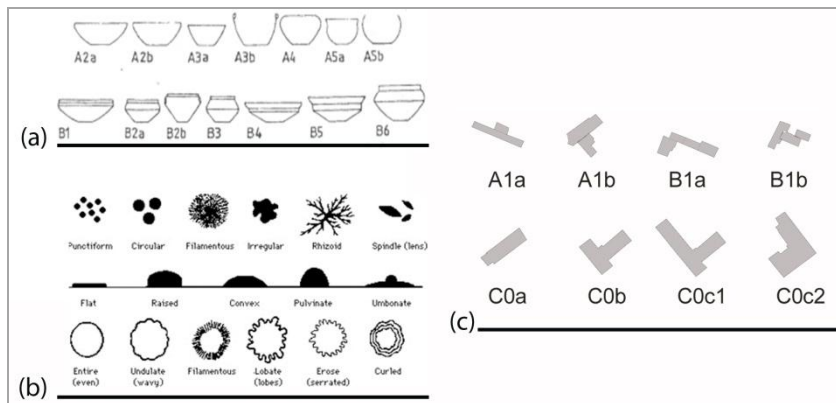

Figura 5(a) serii tipologice din arheologie /(b) descrierea morfologică a coloniilor, exemplu din microbiologie după cel trei caracteristici: formă globală, vedere (desfășurată) și margine (limită) (c) serii tipologice din analiza urbană

Morfo-tipologia urbană ajută analiza urbană prin elaborarea și clasificarea tipurilor de forme urbane în funcție de elementele componente. Așadar, este o modalitate de *descifrare (decodare)* a unor ansambluri de tipuri și de relații din cadrul elementelor componente ale orașului prin care se pot descrie, clasifica și prelua elementele de perenitate (continuitate) din țesutul urban.

Clasificarea tipurilor în tipologii se poate face în diferite feluri: fie după *rațiunea comună de existență, formare, conformare, evoluție, structură*, etc. (Vidler), fie după un anumit *raport cu contextul* (de exemplu raportul construcțiilor cu mediul urban (Aymonino, Rossi), fie după *caracteristicile tipurilor* - tipologiile putând fi formale, organice, geometrice, sau funcționale, politice, economice, etc.

Dat fiind că *orice* formă se poate descompune în elemente pe de o parte, și pe de altă parte în *relații* care asigură coerența acestor componente (Norberg-Schulz, 1989), analiza morfo-tipologică se dovedește a fi o metodă în cadrul căreia se dezvoltă operații de descompunere și re-compunere între aceste componente, cu scopul înțelegerii mecanismelor care au condus la diversificarea formală.

Astfel, analiza morfo-tipologică urbană cuprinde ca operații: analiza formelor urbane- de la simplu la complex, genealogia formelor (devenirea în timp a formelor- identificarea valorilor persistente), identificarea tipurilor formale (istorice, structurale, funcționale, estetice) și a tipologiilor (clasificarea tipurilor după criterii), așadar, clasificarea morfologică a sistemelor componente ale țesutului urban: construcții, parcele, străzi, trotuare, spații plantate, etc. și relațiile dintre aceste componente.

La nivelul *ansamblului tipologic* (totalitatea tipurilor depistabile în cadrul unui sistem, la un moment dat), metodele de analiză se diferențiază între *tipologiile generative* - care se ocupa de regulile de producere în timp a formelor (*morfogeneza*) și *tipologiile interpretative* – care se ocupă de nivelul de semnificare (în sens semiotic) la nivelul sistemului, dincolo de relațiile propriu-zise dintre componentele lui (Eco, 1996).

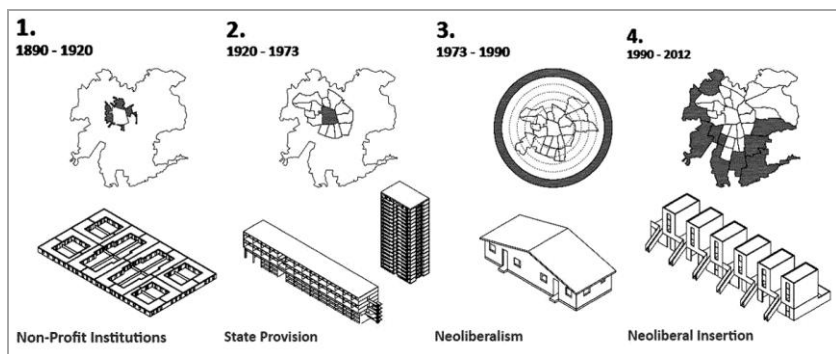

Figura 6. Tipologii de construcție corelate cu perioadele morfologice și factorul de decizie/investiție din Santiago de Chile | sursa: Policy Making, Minimum Standards, and Residential Form în Santiago de Chile, Alvaro Arancibia, <http://projectivecities.aaschool.ac.uk/?portfolio=alvaro-arancibia-social-housing-centralities>

I.3. Tipologie și tipar morfologic

În arhitectură și urbanism noțiunea de tip⁸ este foarte des utilizată, dar modul ei de operare nu se ridică la rangul de concept, ci rămâne mai degrabă în sfera utilitară, instrumentală; există câteva asocieri semantice clasice ale noțiunii de tip, între care menționăm: tipul ca *gen* (Alberti, Blondel); tipul cu înțeles de *caracter, particularitate* (Boullée); *tipurile ideale* de orașe (Max Weber); tipul ca “*germene preexistent*”, “*originea/cauza primitivă*” sau *esență fără formă contingentă care poate fi preluată și dusă mai departe* (de Quincy).

Oarecum unanimă în acest domeniu este ideea ca *tipul transmite esența orașului*, în baza unui proces de “abstractizare rațională” care permite deosebirea categoriilor de lucruri în clase, specii, familii, genuri, modele, etc. Totodată, așa cum am văzut în capitolele anterioare, tipul este considerat *matricea* necesară reproducerii unor amprente similare (mărci, pattern-uri) ale relațiilor omului cu locurile.

Asociat mediului cultural, tipul este înțeles ca *formă de producție a spațiului și ca recipient de manifestare a tiparelor/ modelelor culturale* (Lefebvre). Baza producției de formă spațială include cultura locului și în acest sens, tipul este un element *mediator* între “cultura” locului (obișnuințele și așteptările locuitorului) și “cultura” proiectantului, tipul arhitectural este element constitutiv al modelelor culturale ca tip cultural.

Așadar tipul reprezintă esența abstractă a regulii repetabile, tiparul/ amprenta/ reflexul pe baza căruia se poate crea modelul ideal ce determină forma unei serii de obiecte; orice “lucru” real sau

⁸ După dicționar, *definiția generală a tipului* ne conduce la următoarele informații: *Typus(lat.)= model, simbol; Tupos(gr.) = amprentă, marcă.*

imaginar care reprezintă o clasă de „lucruri” situate într-o schemă structurată (Lalande).

Introducerea gândirii tipologice în urbanism prin recunoașterea diferitelor tipuri, extragerea și clasificarea lor (tipuri concrete / teoretice / schematice) conduce la a identifica existența unei ordini în diverse situații întâlnite în orașul contemporan, situații adesea caracterizate ca fiind complexe și nestructurate (aparent haotice). Cu cât orașul a crescut - fie extensiv, prin expansiune (*“etatement urbaine”*, *„urban sprawl”*), fie intensiv, prin densificare, cu atât a devenit mai evidentă nevoia de tipologizare, de clasificare și sortare a diversității conținutului său formal-spațial.

Tipul descoperă ordinea; mai mult, când e folosit în proces, în stabilirea parametrilor de proiectare, acesta devine un catalizator important în procesul de creație. Niciun tip nu poate fi identificat cu o singură formă, chiar dacă toate formele arhitecturale sunt reductibile la tipuri (Aldo Rossi).

Tipul arhitectural este reprezentarea concisă a conceptului arhitectural poziționat într-o schemă de relații deseori ierarhizate. Acesta nu este încă un model ce poate fi imitat în realitate pentru a interpreta efectele sale într-un context specific (Argan, 1996[1962];243). Așadar, modelul este concret în privința unor anumite componente, mai clar ca tipul, iar dacă există un exemplu original derivat dintr-un tip, se poate crea un model bazat pe acesta. Prin urmare, *tipul este constant și se manifestă cu necesitate*, dar, chiar dacă este predeterminat, „reacționează dialectic cu tehnica, funcția și stilul și în aceeași măsură simultan cu caracterul colectiv (ca obiect de schimb cultural care face parte din sistemul de comunicație al societății – n.n.) și momentul individual al artefactului arhitectural”(Rossi,1982[1966]:41). Sensul pe care îl atribuim formelor generate de tip conține sistemul nostru de semnificare, clădit pe tradiție (Colquhoun, 1996[1967];:255).

Mișcarea Modernă, în încercarea sa de a nega tradiția, s-a lovit de tip, de reziliența sa rezultată din înmagazinarea stratificării tuturor condițiilor culturale, de ceea ce Rossi numește „însăși ideea de arhitectură”. Moderniștii au interpretat evoluția prin prisma evoluției tehnologice și au dezvoltat teoria producției de serie. Astfel, *tipul ideal clasic* a fost asociat cu factorii determinanți și procesele producției de masă, *generând prin serializare tipicul, artefactul tipic, standardul*, corespunzător omului nou.

Tipul este “un produs social complex care conduce la înțelegerea condițiilor de producție a cadrului construit”; are relație cu „perioada morfologică” pe fundalul careia apare. (Allain, 2004).

Tipul conține timpul și nu se modifică, doar interpretările lui oglindesc momentul politic, cultural, social, istoric și spațial al producției, deoarece tipul fundamental este *independent* de funcțiunea artefactului arhitectural materializat. Indiferent de natura și radicalitatea schimbărilor, „tipul s-a impus întotdeauna asupra sentimentelor și rațiunii ca principiu al arhitecturii și orașului deopotrivă” (Rossi, 1982[1966]:41).

Aldo Rossi definește tipul ca „ceva permanent și complex, un principiu logic anterior formei, dar care o constituie”, preluând definiția de referință pentru teoria arhitecturii dată de Quincy în 1825:

„cuvântul tip reprezintă nu atât imaginea unui lucru, cu scopul de a fi copiată sau imitată, ci ideea unui element care trebuie să servească ca o regulă pentru model... Modelul, înțeles în termenii realizării practice artistice, este un obiect ce trebuie repetat ca atare, tipul, din contră, este un obiect în concordanță cu care se pot concepe lucrări care nu seamănă unele cu altele. În model, totul este precis și explicit, dar la tip totul este destul de vag” (Rossi, 1982[1966]).

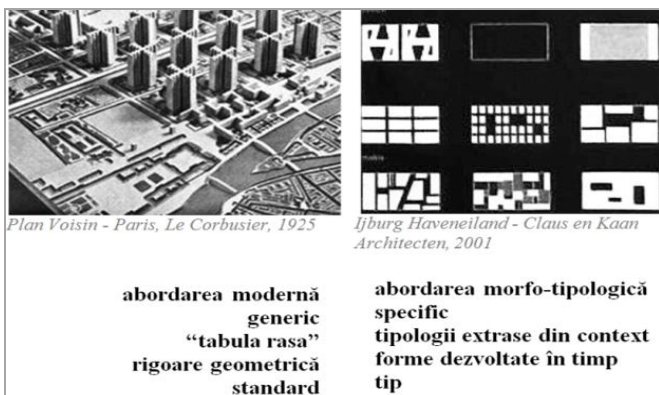

Figura 7 Paralelă între abordarea modernă și cea morfo-tipologică | sursa: autorul

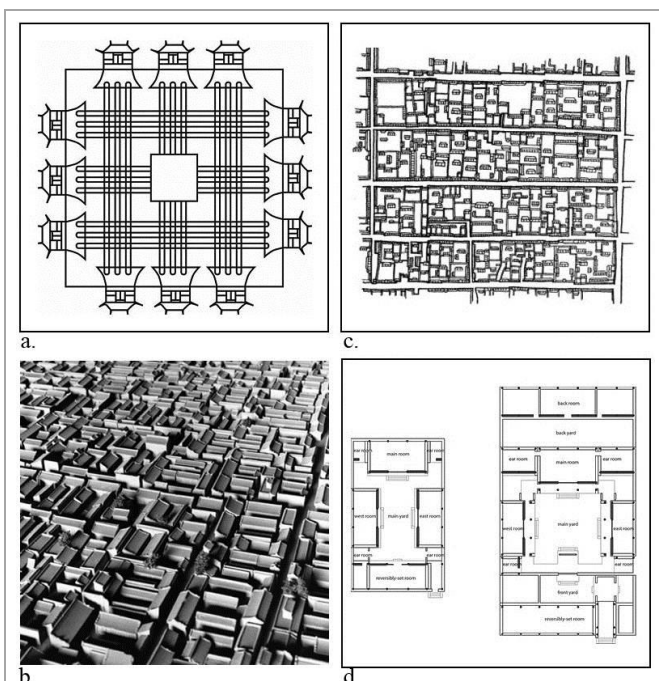

Figura 8 Tipologie consistentă la mai multe scări: a. modelul orașului, b. țesutul urban, c. insula urbană, d. casa tip curte din The Chinese Unit: Persistence of the

Collective Urban Model în Beijing, 2012. Yuwei Wang | sursa: <http://projectivecities.aaschool.ac.uk/?portfolio=yuwei-wang-the-chinese-unit>

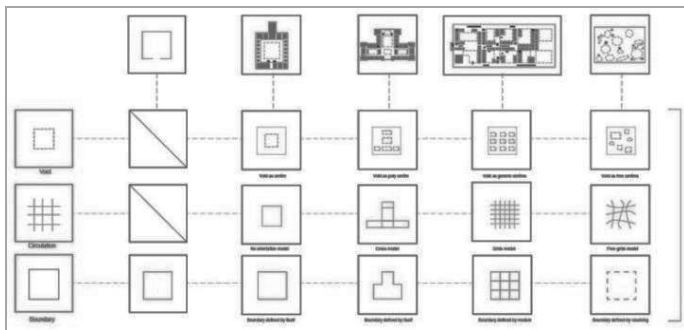

Figura 9 Scara obiectului de arhitectură - O tipologie a locuințelor | sursa: <http://projectivecities.aaschool.ac.uk>

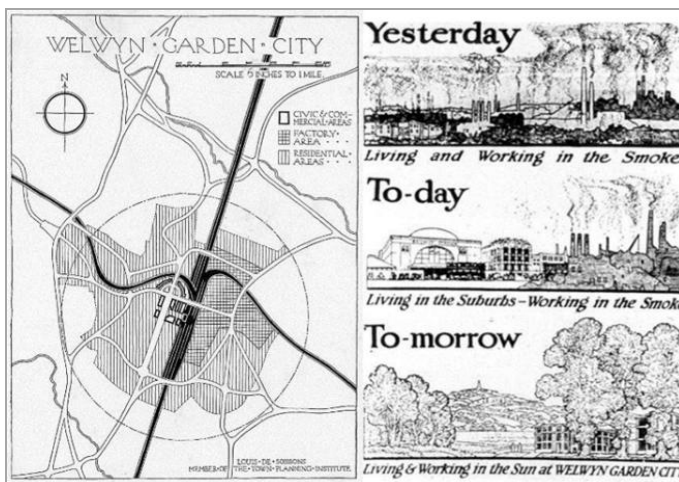

Figura 10 Scara organismului urban: Tip teoretic: Garden City, Tip concret: Louis de Soissons, Plan pentru Welwyn Garden City, 1909 | sursa: Welwyn Garden City. The Official Handbook and Directory 1953/54, <http://cashewnut.me.uk/WGCbooks/index.php>

Variations of ABCD types			
Example pattern	Typical location	Frontages	Transport era
	Historic core	Built frontages	Era of pedestrian and horseback
	Gridiron (central, or extension, or citywide)	Built frontages	Era of horse and carriage
	Anywhere; including individual villages or suburban extensions: often astride arterial routes	Built frontages or buildings set back in space ('pavilions')	Any Era of public transport; car
	Peripheral development: off-line pods or superblock infill	Buildings set back in space, access only to minor roads	Era of the car

Figura 11 Scară intermediară – tipologii de țesut urban asociate cu localizarea lor în oraș, fronturi construite și modalitățile de transport | sursa: Stephen Marshall, *Streets and Patterns*, London: Spon Press, 2005, p 85.

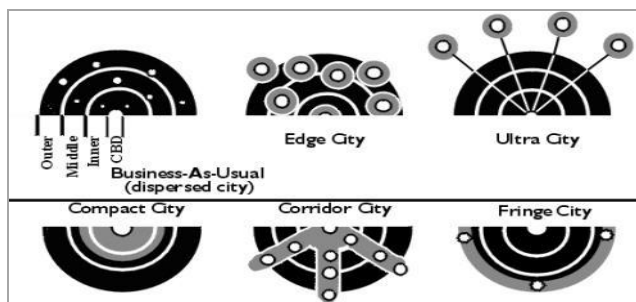

Figura 12 Scară regională - O tipologie teoretică a tiparelor de dezvoltare regională din Peter Newton | sursa: "Reshaping Cities for a More Sustainable Future", 1998.

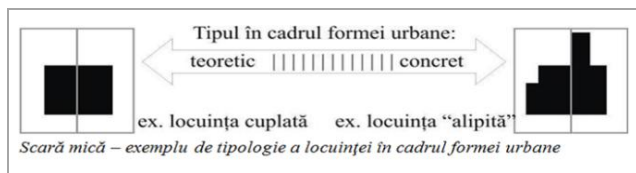

Figura 13 Diferența dintre tipul abstract și tipul concret în analiza morfo-tipologica urbană (Filipeanu, note de curs UAUIM, 1999)